

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

<https://doi.org/10.62837/2025.7.326>

ŞAHİN H.XƏLİLLİ
ADU

filologiya elmləri doktoru, professor

KELT ƏDƏBİYYATININ QAYNAQLARI VƏ TARİXİ GERÇƏKLİK

Açar sözlər: Kelt ədəbiyyatının öyrənilməsi, elmi araşdırmaların obyektı, Artur haqqında mifoloji hekayələr, Uels milli ədəbiyyatı; Kelt ədəbiyyatının əsas hissəsi; diqqətli və qərəzsiz araşdırma

Keywords: The study of Celtic Literature, object of scientific researches, mythological tales about Arthur, Welsh national Literature, a mass of Celtic Literature, attentive and impartial study

Ключевые слова: Изучение Кельтской литературы, объекты научных исследований, мифологические сказки об Артуре, валлийская национальная литература, масса кельтской литературы, внимательное и беспристрастное изучение

Kelt dili, mədəniyyəti və ədəbiyyatının mənşəyi və inkişafı mərhələləri haqqında bir sıra tanınmış alimlər orta məktəb şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuş dərslər kitablarında səthi məlumat və mühakimələrin verildiyini qeyd edirlər. Lakin bütün bunlarla yanaşı keltlər haqqında dürüst bilgilərin Roma dövlət və siyasi xadimi, sərkərdə və yazıçısı Yuli Sezarın eramızdan əvvəl 58-51-ci illərdə Qalliya yürüşlərində Britaniyanı işğal edərkən yazdığı “Qalliya müharibələri” adlı əlyazmasına istinadən bəzi tarixi gerçəkliklərin müəyyənləşdirilməsi mümkündür.

Tarixin ayrı-ayrı dövrlərində Şotlandiyanın, İrlandiyanın və Uelsin malikanə və monastırlarında dağıntılar nəticəsində qədim əlyazmaların bir qismi məhv olsa da, onların xeyli hissəsi qorunub saxlanılmışdır. Müasir eramızın VIII əsrində Britaniya tarixçilərindən Gildas və Müqəddəs Bidin ölkənin dini tarixini əks etdirən əlyazmaları qədim kelt tarixinin rekonstruksiyasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İngilis alimi Çarlz Skvayr “Kelt əsətləri və əfsanələri” adlı araşdırmasında kelt ədəbiyyatının tarixi qaynaqlarının aydın dərk olunmasında çox vacib məqama toxunmuşdur: “*Bu sənədlər (söhbət kelt mifologiyasından gedir) təxminən XII əsrin əvvəlindən XVI əsrin sonunadək davam edən müharibədə bir yerə cəmləşdirilmişdir*” [5, s.9].

Hər bir sivil xalqın mədəni və ədəbi həyatında onun tarixən uzaq keçmişdə yaranmış, formalaşmış erkən dövr mifoloji, əfsanəvi və poetik sərvəti ilə tanışlığa böyük ehtiyac vardır. Bu baxımdan müasir oxucunu düşündürən və haqqında fikir və mühakimələrin məcmusunu özündə ehtiva edən bilgilərin verilməsi isə mənəvi ehtiyacların ödənilməsinə xidmət edir.

“Kimliyin coğrafiyadan daha böyük məfhum olduğunu” yazan, hazırda Banqor şəhərindəki Uels universitetinin professoru Devid Kristal “İngilis dilinin tarixi” adlı monoqrafik araşdırmasında qədim dövrlərdə Britaniyada əsasən keltlərin üstünlük təşkil etdiyini qeyd edərək, eramızın 449-cu ilində anqlo-saksonların Britaniyanı işğal edərək bu ölkədə məğlub edilmiş keltlərə və onların dil, mədəniyyət və ədəbiyyatına münasibətini açıqlamışdır. Alim bu məsələdə faktiki olaraq tapmaca saydığı aşağıdakı məsələlərin dayandığını ön plana çəkmişdir. Birincisi, nə üçün anqlo-saksonlar Britaniyanın kelt dillərində danışmasına son qoymamışdır? İkincisi, niyə işğaldan sonra köhnə ingilis dilində kelt dillərindən alınma sözlərin sayı azlıq təşkil etmişdir? Yaxud necə ola bilər ki, anqlo-saksonlar onların əhatəsində olan və çoxluq təşkil edən kelt dillərinin təsirinə düşmüşdür? [3, s.29]

Alim kelt və köhnə ingilis dilləri, mədəniyyəti və ədəbiyyatının bir-birinin təsirinə məruz qaldığını dilemmaya çevirsə də, XIX əsr ingilis sosial tənqidinin banisi Mətyu Arnoldun (1822-1888) bu haqda məşhur kəlamını sitat gətirməsi təsadüfi deyildir: “*Yunanların yaratdığı ədəbiyyatdan üzü bəri keltlərdən bizə miras qalan o poetik görüntü ilə ingilis ədəbiyyatı ən mükəmməl ədəbiyyatın sahibi olmuşdur*” [2, s.3].

Kelt mədəniyyəti və ədəbiyyatını elmi araşdırmaların obyektinə çevirən alimlər keltlərlə anqlo-saksonlar arasında böyük uçurum olmadığı fikrini söyləmişlər. Böyük hind-Avropa xalqları ailəsinə mənsub olan keltlərin də, anqlo-saksonların da yaxın-uzaq əlaqələrinin, yaxud fərqliliklərin müəyyənəşdirilməsindən öncə kelt kimliyinin aydınlığı yaratmağa ehtiyac vardır.

Kelt ədəbiyyatının öyrənilib tədqiq edilməsində Oksford Universitetinin Poeziya kafedrasının mərhum professoru Mətyu Arnoldun böyük xidmətləri olmuşdur. Əvvəla, Mətyu Arnoldun Kelt ədəbiyyatı haqqında mühazirələrinin birincisində qeyd edilir ki, “*kelt məsələsini mükəmməl bilmək üçün hər bir kəs kelt xalqını tanımalıdır və onları tanımaq üçün hər bir kəs bu xalqın özlərini ifadə etdiyi ədəbiyyatını bilməlidir*” [2, s.20].

Lakin Azərbaycan elmi və ədəbi auditoriyasında da keltlər haqqında qısa annotasiya xarakterli yazılara, kelt kimliyi haqqında səthi məlumatlara rast gəlirik. Azərbaycan Ensiklopediyasının “Keltlər” adlı məlumatında qeyd edilir ki: “*I minilliyin əvvəllərində indiki Fransa, İsveçrə, Belçika, sonralar isə Şimali və Qərbi İspaniya, Britaniya adaları (burada onlar britlər adlandırılır), Şimali İtaliya, Dunay çayının yuxarı və orta axarında və s. ərazilərdə yaşamış, dil və maddi mədəniyyətcə yaxın olan tayfalar. Eramızdan əvvəl 6-5-ci əsrlərdə keltlərdə ibtidai icma quruluşu*

dağılmağa başladı. I əsrin ortalarında keltlərin əksəriyyəti romalılara tabe edildi. Sonralar keltlər yaşadıkları ölkələrin əhalisi ilə qaynayıb qarışdılar” [1, s.317].

Britaniya adalarının qədim sakinlərinə dair ilkin məlumatın Yuli Sezarın “Qalliya müharibəsi” əlyazmalarında verildiyini yuxarıda qeyd etmişdik. Əslində, Britaniyanın romalılar tərəfindən istilasına qədər bu adaların sakinləri bütövlükdə “keltlər” kimi tanınmışlar. Bu da tarixi gerçəklikdir ki, “briton”, yaxud “britaniyalı” sözləri bu günə qədər bütün Britaniya adalarında məskunlaşmış xalqlara şamil olunmaqdadır. İkinci bir tərəfdən isə qeyd edək ki, Britaniyanın qədim sakinləri olan qal və britaniyalılar keltlər, eləcə də “aryanlar” kimi təqdim olunmuşdur.

Keltlərin ədəbiyyatı əslində onların qədim mifologiyası, ruhani dünyası olduğundan xəbər verir. Qədim kelt, yaxud qal saqalarında qəhrəman – “Mən öz xalqımın allahlıqına and içirəm” ifadəsi ilə diqqət çəkir. Qədim dövrlərdə çoxallahlılığın hökm sürdüyü Britaniya adalarında “druidizm” kimi tanınan dini, ruhani inancın sədası onun Orta əsrlər dövründə əlyazmalara köçürülmüş miflərində “yaşayır”.

Mətyu Arnold yazır ki, bir zamanlar Qal ölkəsi dildə, üslubda və qanunnamələrdə latınlaşdırılsa da, hələ də onun xalqı kelt olaraq qalmışdır [2, s.52].

Anqlo-saksonların eramızın 449-cu ilində işğalına məruz qalmış keltlərin mədəniyyət və ədəbiyyatı yer üzündən silinmədi. Hətta işğal dövründə Uels, Şotland və İrland xalqlarına məxsus zəngin mədəni ədəbi irsi qorunub saxlandı. Uels-kelt ədəbiyyatına şamil edilən “Sarmatın qara kitabı” (“Black Book of Caermarthen”) eləcə də, “Herqestin qırmızı kitabı” (“Red Book of Hergest”) adlı əlyazmaları müasir günlərimizə gəlib çatmışdır.

Britaniya muzeyində 47 cildlik poeziya nümunələri, 4700 şeir, eləcə də təxminən 15300 səhifədən ibarət olan nəslə yazılmış əlyazmaları zəngin kelt ədəbiyyatının varlığı haqqında aydın təsəvvür yaradır. Dublin şəhərinin Triniti Kollecinə 8200 səhifədən çox əlyazma İrland Kral Akademiyası ilə birlikdə həmin əlyazmaların 30000 səhifədən çox olduğu qeyd edilir.

Onların tarixi və ədəbi nağılları döyüş, səyahət, macəra, dəniz ekspedisiyaları, müstəmləkələrdən bəhs edir.

Bütün yuxarıdan qeyd olunanlar kelt mənəvi sərvətinin zənginliyi haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Uels bardlarının (aşuqlarının) topluları sırasında Taliesin ən məşhur bardlardan biri sayılır. Onun poemalarının birində Kral Artur haqqında mifin poetik təəcəssümünə rast gəlirik.

Britaniya adalarının mif və əfsanələri adlı ensiklopedik toplusunun ön sözündə Riçard Barber yazır ki: “Biz magiyadan qəhrəmanlığa doğru gedirik. Arturdan əlavə anqlo-sakson və kelt əsatirlərinin iki böyük qəhrəmanı – Beovulf və Kuxulindir. Bu qəhrəmanları yanbayan qoysaq, onların təmsil etdiyi iki mədəniyyətin bir-birindən fərqli olduğunu görürük” [4, s.XII].

Kelt və anqlo-sakson xalqlarının tarixən ilk ədəbi abidələri, xüsusilə mifləri və əfsanələri bir-birindən nə qədər fərqli olsa da, sonralar hər iki xalq arasında yaranan tarixi münacişə, apardığı müharibələr, mübarizələr davamlı olmuşdur. Lakin qarşılıqlı münasibətlərin formalaşması zəminində hər iki xalqın ədəbi irsinin sonrakı inkişaf mərhələlərində ingilis ədəbiyyatının və poeziyasının zənginləşməsində kelt mədəni irsinin təsiri tarixi gerçəkdir.

Mətyu Arnold kelt ədəbiyyatının öyrənilməsinin tədqiqat üçün mühüm əhəmiyyətindən söhbət açarkən qeyd edirdi ki: *“...mən uels ədəbiyyatını, hər şeydən öncə uels və irland, qal və kimmerlər arasında fərqlilikləri kənara atsaq, icazənilə söyləyim ki, bütövlükdə kelt ədəbiyyatı bir tədqiqat obyektini kimi çox böyük maraq kəsb edir”* [2, s.15].

Tarixçilər “kelt” (“Keltoi”, “Celts”) termininin elə bu xalqın öz dilində yarandığını, “gizli, məxfi xalq” mənasını daşdığını yazırlar. Əslində kelt ədəbiyyatının və mədəniyyətinin yaranma tarixini isə eramızdan əvvəl təxminən 1200-cü illərə aparan tədqiqatçılar çox sonralar – eramızın 800-cü illərinədək bu xalqın xristian salnaməçiləri tərəfindən şifahi şəkildə dildə-ağızda dolayan mifologiyasının yazıya alındığını təxmin edirlər.

Araşdırıcı Mark E.Fişer keltlərin hələ də İrlandiyada, Şotlandiyada, Uelsdə və Şimali Fransada yaşadığını qeyd edərək yüz iyirmi milyondan çox xalqın kelt kökənli olduğu faktını dilə gətirir. Onların, eləcə də Şimali və Cənubi Amerikada, Avstraliyada, Afrikada və Avropada məskunlaşdığı haqqında statistik rəqəmlərə istinad edir.

Kelt identikliyinə müəyyənləşdirilməsi ilk baxışdan asan və sadə görünə bilər, onun görünməyən tərəfləri daha çox polemikalara səbəb olmuşdur.

Britaniya ədəbi çevrəsində keltsevərlər və kelt düşmənləri ifadələrinin hansı mənada işləndiyi gün kimi aydındır. Keltşünas alim Mətyu Arnold kelt mühazirələrinin birində qeyd edirdi ki: *“Elm öz-özünü yaxşıdır, lakin bununla belə kelt düşmənləri (kelt ədəbiyyatının, kelt xalqları ədəbiyyatının hələ də öz Zevsi olmadığını bəhanə edərək) onun qabaqcıl olduğunu sübut etməkdə məğlub olublar, – lakin kelt ədəbiyyatı sadəcə olaraq biliyin obyektini kimi maraqlıdır”* [2, s.49].

Təbii ki, ədəbiyyatşünaslıqda, xüsusilə keltşünaslıqda kelt xalqlarının zəngin ədəbiyyatının, onun Zevsi olmadığı fikri ilə alt-üst edilməsi nə qədər gülünc görünsə də, Qərb ədəbiyyatında yunan, Roma ədəbiyyatından sonra onun növbəti yerdə dayandığı isə tanınmış ədəbiyyat mütəxəssisləri tərəfindən çoxdan gündəmə gətirilmişdir.

İngilis ədəbiyyatşünasları sırasında yüksək və humanist araşdırıcılıq qayəsi ilə seçilən Mətyu Arnoldun kelt ədəbiyyatı və mədəniyyətinin ingilis humanitar fikrinin formalaşmasında əlahiddə roluna dair mühakiməsi bu baxımdan diqqəti çəkir. O yazırdı ki: *“Mən onu bəyan edirəm ki, ingilis naturasında german elementi kimi kelt elementi də vardır və bu element indi ruhumuzda və ədəbiyyatımızda özünü*

göstərir. Lakin hər şeydən əvvəl, kelt elementi, german elementi dedikdə nəyi nəzərdə tutduğumuz barədə aydın təsəvvürün yaradılmasını istədim: kelt dahiliyini, german dahiliyini bizə bəyan edən hansı elementlər vardır və bir qayda olaraq biz onları necə başa düşürük” [2, s.54-55].

Mətyu Arnoldun tarixi gerçəkliklə səsleşən mühakiməsində kelt ədəbiyyatının german təsirini və elementlərini özündə ehtiva etməsi ilə yanaşı alt elementlərini də əxz etməsi ingilis ədəbiyyatının magistr al yolunda kelt ədəbiyyatı və mədəniyyətinin də mühüm rol oynadığını təsdiq edir.

Ədəbiyyat

1. Keltlər. – Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası: [On cildə]. / – Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, – 1981. – s.317
2. Arnold Matthew. On the Study of Celtic Literature. / Matthew Arnold. – This Edition was created and Published by Global Grey, – 2018. – 99 p. / globalgreybooks.com/pdf
3. Crystal David. The Stories of English. / David Crystal. – London: Penguin Books Ltd., – 2004. – 584 p.
4. Introduction. – Myths and Legends of the British Isles. – Edited and Introduced by Richard Barber. Printed in Finland by WSOY: The Boydell Press, – 1999. – 572 p.
5. Squire Charles. Celtic Myths and Legends. / Charles Squire. – The UK: Lomand books, – 2000. – 450 p.

Ш.Г.Халилли

Источники кельтской литературы и историческая реальность

В статье рассматриваются источники кельтской литературы, которые являются весьма значимыми для изучения исторических реалий во многих областях религиозной жизни и науки. Значительная часть древних рукописей кельтов, сохранившаяся в шотландских, ирландских и валлийских усадьбах и монастырях, была найдена во время археологических раскопок, и они по сей день остаются ценными источниками в изучении множества вопросов по кельтологии. Исторические реалии кельтской жизни, языка, быта и культуры, описанные в греческих и римских манускриптах, являются полноценными источниками для современной науки.

Особо обращают на себя внимание кельтские исторические реалии в книге выдающегося римского императора Юлия Цезаря «Валлийские войны», написанной в 58-51 гг. до н.э. В статье также анализируется собрание лекций по Кельтской литературе английского критика и поэта Мэтью Арнолда.

Изучение кельтских исторических реалий также представляется актуальным для азербайджанской компаративистики.

SH.KHALILLI

SOURCES OF CELTIC LITERATURE AND HISTORICAL REALITY

The article explores the sources of Celtic literature, which are of great significance for studying the historical realities in various fields of religious life and scholarship. A considerable number of ancient Celtic manuscripts, preserved in Scottish, Irish, and Welsh estates and monasteries, were discovered during archaeological excavations and remain valuable sources for investigating numerous aspects of Celtic studies to this day. The historical realities of Celtic life, language, daily customs, and culture, described in Greek and Roman manuscripts, serve as comprehensive sources for modern science.

Particular attention is given to the Celtic historical context described in the work of the prominent Roman emperor Julius Caesar, *The Gallic Wars*, written between 58–51 BCE. The article also analyzes the collection of lectures on Celtic literature by the English critic and poet Matthew Arnold. The study of Celtic historical realities is also considered relevant for Azerbaijani comparative literature studies.

Rəyçi: professor Cəlil Nağıyev